

מלאכת בונה

[א]

בנין באדם

ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה ויבאה אל האדם: (בראשית ב, כב)

קליעת בשער

(שבת צה, א) גודלת ופוקסת משום בונה, וכי דרך בנין בכך, אין כדדרש רבי שמעון בן מנסיא (בראשית ב) ויבן ה' אלהים את הצלע, מלמד שקילעה הקדוש ברוך הוא לחוה והביאה אצל אדם, שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בניתא. וכן נפסק בשו"ע (או"ח שג, כו) שאסור לקלוע האשה שעה בשבת, ולא להתיר קליעתה, אבל יכולה לחלוק שעה. וכתב הרמ"א שיש אוסרים לחלוק שעה, (דהיינו לעשות השייטי"ל) וכן נהגו לאסור לעשות ע"י כלי, אבל באצבע בעלמא נהגו להקל. וכתב המגן אברהם (שם ס"ק כ) דדמי לבנין, (משמע שאינו אסור אלא מדרבנן). אבל הקולע נימין בתלוש חייב משום אורג כמ"ש הרמב"ם, והכא בשער לא חשיב אריגה, ועוד דאין סופה להתקיים שעומדת לסתירה. וצ"ע לפי"ז למה אסור משום בנין הרי אין סופו להתקיים, למה שונה מלאכת אריגה ממלאכת בנין לענין מתקיים.

מלאכה שאינה מתקיימת

מקור המ"א הוא בגמ' (שבת צד, ב) דאמר רבי אבין אמר רבי יוסי ברבי חנינא גודלת משום אורגת וכו', אמרו רבנן קמיה דרבי אבהו וכי דרך אריגה בכך ופירשו בתוספות בתירוצו השני שפטור משום דאין סופה להתקיים שעומדת לסתירה. ועי' בשער הציון (סימן שג ס"ק סח) דדן על הא דאמרינן (שבת קב, ב) כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת חייב, דמשמע לכאורה דאפילו אם מתקיימת רק על יום השבת לחוד, אכן ברש"י שם כתב דהאי בשבת אעושה מלאכה קאי (היינו שעשה המלאכה בשבת), אם כן משמע מיניה דבעינן שיהיה מתקיים תמיד ולא די ביום השבת לחוד. וצ"ל שתוס' סובר כרש"י, או אם ס"ל כהרמב"ם צ"ל שהקליעה אינו מתקיים אפילו שבת אחת.

סלסול פיאות

ולפי"ז יש להסתפק האם מותר לסלסל פיאות בשבת, והיכא שהם כבר מסולסלים והוא רק מחזק הסלסול, יש יותר מקום להקל משום שאינו עושה הסלסול אלא מחזקו, וגם שעושה ביד, ואולי דומה להחלקה שמותר ביד. אבל אחרי המקוה שהשערות רטובות וחלקות והוא מייצר מחדש הסלסול, צ"ע למה יהיה מותר. ועי' בשו"ת תשובות והנהגות (כרך א סימן רכט) שכתב שאם רק מעמידם סמוך לאוזן מותר, אבל כשממשמש בהם ומסובבם פעם אחר פעם יש לחוש דכמו שבגודלת השער חייבין משום בונה מדרבנן, כדאיתא (בשבת צד, ב) ולר"ח שם קיימא לן כר"א שיש אסור תורה, (עיין בבה"ל ר"ס ש"מ) והכא גם כן מסדר ומסבב השערות ומעמידן כצורתן וזהו בכלל קליעת וגדילת שער שיש בו משום בונה, ואף שאינו אלא עראי, הרי בגודלת שעה ג"כ אינו קבע, ולא מצינו היתר בזה דכיון שזהו דרכן חוששין בכל גווני, וכ"ש שאסור לסלסל בכלי המיוחד לסלסול.

מפיס מורסא

עוד מצאנו "בנין" באדם, בהא דאיתא (שבת קז, א) דמפיס מורסא בשבת אם לעשות לה פה חייב. ופרש"י שחייב משום בונה פתח, או משום מתקן כלי, מה לי לתקן מכה, מה לי לתקן כלי (משמע שר"ל שחייב משום מכה בפטיש, ד"תיקון מנה" אינו אלא דרבנן). אבל משמע שרש"י מסופק בזה אם חייב משום בונה או משום מתקן כלי, ועי' בשו"ת אבני נזר (חלק אורח חיים סימן רטו, ב) שמביא דברי רש"י (כתובות ו, ב) שפירש דחייב משום בונה, וז"ל דאשכחן בנין בבעלי חיים דכתיב ויבן את הצלע. הרי דס"ל בפשיטות דיש בנין בבעלי חיים. והא דבשבת מספקא ליה אי משום בנין אי משום מתקן, היינו אי כרב אי כשמואל (שבת קב, ב) בעושה נקב בלול, דרב מחייב משום בונה ושמואל משום מכה בפטיש.

אבל הרמב"ם (שבת י, יז) כתב שחייב משום מכה בפטיש, וז"ל: המפיס שחין בשבת כדי להרחיב פי המכה כדרך שהרופאין עושין שהן מתכוונין ברפואה להרחיב פי המכה, הרי זה חייב משום מכה בפטיש שזו היא מלאכת הרופא, ואם הפיסה להוציא ממנה הליחה שבה הרי זה מותר. והראב"ד השיג עליו וז"ל נסחא אחרנא מלאכת בונה. ובאבני נזר (שם) העיר שהרמב"ם פסק (פ"י הי"ד) בעושה נקב בלול של תרנגולים חייב משום בונה, א"כ למה במפיס מורסא פסק (פ"י הי"ז) שחייב משום מכה בפטיש, אלא ע"כ אומר האבנ"ז שסבירא ליה להרמב"ם שאין בנין באדם מדאורייתא, והא דויבן את הצלע משום שעשה כל האשה על כן יש בו בנין, ורמב"ם לשיטתיה דבעושה כל הכלי יש בו משום בנין.

מה שנקט בפשיטות בדעת הרמב"ם שעושה נקב בלול חייב משום מכה בפטיש ולא בונה אינו פשוט כלל, שהרי הרמב"ם עצמו (פ"י הל' יד) כתב העושה נקב כל שהוא בלול של תרנגולים כדי שיכנס להן האורה חייב משום בונה. ומסביר הלחם משנה (שם) שהוא מפרש דמ"ש רב חייב משום בונה, ר"ל אפילו משום בונה, וה"ה משום מכה בפטיש דהוי גמר מלאכה, אלא שהוא מוסיף ואומר שחייב משום בונה.

[ב]

בנין וסתירה בכלים

בנין בכלים

הגמ' (שבת עד, ב) מביא מימרא דרבא: האי מאן דעבד חביתא חייב משום שבע חטאות, תנורא חייב משום שמונה חטאות, וכתב רש"י ומשום בונה ליכא לחיוביה לא בחבית ולא בתנור, משום דאין בנין בכלים. וכבר השיג עליו בתוספות דדוקא במחזיר מטה ומנורה של חוליות אמרינן דאין בנין בכלים, אבל כשעושה לגמרי כל הכלי מיחייב משום בונה. עי"ש שמוכח מהא דאמרינן (שבת קב, ב) האי מאן דעייל שופתא בקופינא דמרא חייב משום בונה, עוד הק' מההיא דמנפח בכלי זכוכית. ות"י האחרונים שע"כ צ"ל שס"ל לרש"י שבזה גופא נחלקו רב ושמואל האם יש בנין בכלים, ורש"י הולך לשיטת שמואל שאינו חייב אלא משום מכה בפטיש. אבל קשה דלכאורה קי"ל כרב באיסורים. וכן מצינו בעוד מקומות שרש"י סובר אין בנין בכלים, דרב ושמואל (שבת מז, א) אמרי תרוייהו המחזיר מטה של טרסיים בשבת חייב חטאת. ופרש"י שחייב משום מכה בפטיש, אב לכל גומרי מלאכה, ולא משום בנין, דאין בנין בכלים.

סתירה בכלים

כמו שאין בנין בכלים לרש"י ה"ה לכאורה שאין סתירה בכלים, ולדבריו מובן הא דתנן (שבת קמו, א) שובר אדם את החבית לאכול הימנה גרוגרות, ובלבד שלא יתכוין לעשות כלי. אבל רש"י ד"ה שובר אדם חבית, כתב וז"ל מליאה גרוגרות בסכין או בסייף, לאכול ממנה גרוגרות, **דאין במקלקל שום איסור בשבת**. משמע שההיתר הוא מטעם מקלקל, אבל כבר תמה עליו הר"ן (סא, ב בדפי הרי"ף) דנהי דכל המקלקלין פטורין, איסור מיהא איכא, אלא היינו טעמא דכיון דבעלמא מקלקל פטור אבל אסור הכא משום צורך שבת שרי לכתחלה. ועי' בשו"ת מנחת יצחק (חלק ד סימן פב) שרצה לומר דרש"י לשיטתיה דס"ל להלכה, דאין בנין וסתירה בכלים, ורק בעשיית כלי יש משום מכה בפטיש, אבל בסתירת כלי, ליכא שום איסור. ועי"ש שהביא שכבר קדמוהו בספר בית מאיר (או"ח סי' של"ז) שכ"כ ליישב קושיית הר"ן, שמקלקל אינו אסור אלא היכא שיש בו משום לתא דמלאכה כגון סתירת בנין, אבל במידי שאין בו משום מלאכת סתירה כגון בכלים, שפיר כ' רש"י שאין במקלקל לחודיה שום איסור. אבל שפיר העיר החזון איש שם (אות ח') דמלשון דאין במקלקל שום איסור, משמע דיש כאן מלאכה, אלא שהוא מקלקל, ולשיטת רש"י, אין כאן שום מלאכה. וכתב די"ל, דאע"ג דלאו מלאכה היא כלל, מ"מ כיון שיש כאן צורת מלאכה, איכא שבות וקרו ליה מקלקל.

אבל תוספות (שם) פירשו דה"ט דמותר לשוברו משום דמיירי במוסתקי, ומפרש רש"י (ביצה לג, ב) דהיינו חבית שבורה ומדבקין שבריה בשרף של עץ שעושה ממנו זפת, ומשו"ה דווקא חבית שרי דמחמת גריעותו לא חייס עליה, וליכא למיחש שמא יתכוין לעשות כלי. וכ"כ הרא"ש (עירובין פרק ג סימן ה) דמודו רבנן דאסור לשבר החבית ולאכול ממנו גרוגרות אי לאו דאיירי במוסתקי, דבנין גמור וסתירה גמורה שייכא שפיר בכלים, כדאמרין בריש הבונה (קב, ב) האי מאן דעייל שופתא בקופינא דמרא חייב משום בונה, ולא כמו שפירש"י בפרק כלל גדול (עד, ב) גבי מאן דעביד חביתא ותנורא וחלתא דמשום בונה לא מיחייב דאין בנין בכלים. והא דאמר בכל מקום אין בנין בכלים, היינו דוקא כעין החזרת מנורה ומנורה של חוליות (מו, א), אבל כשעושה כל הכלי או תיקון גמור מיקרי שפיר בנין.

כשיטת התוס' והרא"ש נפסק להלכה בשו"ע (או"ח שיד, א) וז"ל אין בנין וסתירה בכלים. וה"מ, שאינו בנין ממש כגון חבית שנשברה ודיבק שבריה בזפת, יכול לשברה ליקח מה שבתוכה, ובלבד שלא יכוין לנקבה נקב יפה שיהיה לה לפתח, דא"כ הוה ליה מתקן מנא, אבל אם היא שלמה, אסור לשברה אפילו בענין שאינו עושה כלי.

פתיחת קופסאות

על פי כל הנ"ל דנו הפוסקים האם מותר לפתוח בשבת קופסאות שימורים, שקיות חלב וכו', שהדרך לזורקן מיד אחרי השימוש. שיטת החזו"א (סי' נ"א, י"א) לאסור מטעם בונה, שהקופסא בהיותו סגור לגמרי לא נחשב לכלי, וע"י הפתיחה הוא משווהו לכלי. ואע"פ שהדרך לזרקו אחרי השימוש, אינו נחשב בגלל זה כ"מוסתקי" הואיל ואפשר להשתמש בכלים אלו הרבה זמן, ולא מתחשבים בכוונתו. עוד כתב דזימנין שאינו ממרקו מיד וניחא ליה בשימוש הכלי. אבל עי' בספר שמירת שבת כהלכתו (פ"ט הע' י) שהגרשז"א זצ"ל התיר משום דגם כשהיה סגור לא נאבד ממנו "שם" כלי, שהרי זה דרך תשמישו לשמור על תכולת הכלי, וגם לאפשר הבאת האוכל ממקום למקום. והיות וזורקים הכלי אחרי השימוש נחשב למוסתקי אין איסור בפתיחתו. אבל לפי"ז אינו מותר אלא לפתוח פתח

שאינו יפה, אבל לפתוח אותו כרגיל בפתחן לכאורה אסור, שגם שמוסתקי לא הותר אלא פתח שאינו יפה. אבל שמעתי שהגר"י קמינצקי התיר פתיחתן אפילו ע"י פתחן, וצ"ע.

טבילת כלים

עוד דנו הפוסקים היכא שמתכוון להשתמש בכלי שימוש חוזר, האם חייב לטבול הכלי, היכא שהכלי נעשה בחו"ל ע"י גוים. ולפום ריהטא דין זה תלוי במחלוקת החזו"א והגרשז"א. שלפי החזו"א שבמצב שהכלי היתה סגורה לא היה עליו שם כלי, ורק ע"י הפתיחה נחשב לכלי, א"כ היהודי שפתח הכלי הוא זה שעשאו לכלי, א"כ אינו חייב בטבילה. אבל לפי הגרשז"א שגם לפני הפתיחה היתה עליו שם כלי, א"כ הגוי שייצר הכלי הוא זה שעשאו לכלי, א"כ חייב בטבילה. אבל ראיתי בספר ארחות שבת (פרק י"ב הע' ו') הביא מספר טבילת כלים (פ"ד הע' כ) בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א בשם החזו"א שצריך לרוקן תכולת הכלי (שנעשה ע"י גוי) מיד משום חשש חיוב טבילת כלים. וצ"ע שלכאורה סותר משנתו שלא היה עליו תורת כלי. ועי' בספר שמירת שבת כהלכתו (ח"ג פ"ט הע' י) שהגרשז"א נקט שאף אם נאמר שיש לקופסת שימורים תורת כלי גם כשהיא אטומה, מ"מ הפותח את הקופתה פטור מלטבולו, משום שנעשה הכלי ראוי לשימוש ע"י הישראלי. וכך היה שיטת הגרמ"פ זצ"ל שאין חיוב לטבול בקבוק של קפה שהחליט להשתמש בו אחרי שריקן תכולת הכלי, משום שהוא זה ש"יצר" הכלי.

פתיחת פחית שתייה

לענין פתיחת פחיות שתייה כמו "קולה" וכדומה, כתב בספר שש"כ (פ"ט הע' יא) שהגרשז"א התיר לפותחן. והיינו כשיטתו לעיל שפחית נחשב למוסתקי הואיל והדרך לזרוקן מיד. אלא דיש להעיר למה אינו אסור מטעם מחתך. ועי' ארחות שבת (שם אות ה) שהגרשז"א באמת אסר פתיחת הפחיות משום איסור מחתך, (ומטעם עשיית כלי לא היה ברור לו לאסור הואיל והדרך הוא לזרוקן מיד אחרי שרוקן תכולתו). ועי' בשו"ת מנחת שלמה (תנינא סימן לב) שכתב הגרשז"א שאע"פ שמלאכת מחתך היא אפילו כשהכלי הוא רק לפעם אחת בלבד, כמו קוטם קיסם לחצוץ בו שיניו וזורקו מיד, מ"מ בפתיחת פחית אף שהשותה ודאי נהנה מאד מהסרת הלשונית והשתיה דרך אותו חלל, אפי"ה כמו שמותר לשבור חבית מוסתקי ולהוציא את הגרוגרות משום דחשיב כשובר אגוז, כמבואר בשו"ע (סי' ש"ד) משום דהכלי בטיל להאכלין והמשקין שבתוכם, ומטעם זה גם מותר לקרוע את העור שעל פי הנוד, וה"נ גם כאן אף על גב שאינו מוציא את המשקה כמו בגרוגרות, אלא שותה ממש דרך שם, מ"מ לגבי הפחית הרי חשיב כמקלקל בכך כיון שנזרקת מיד לאחר השתיה, ומותר שפיר לעשות בה נקב בשבת ולשתות מהחלל. ולכן כמו שמותר לבחור ולעשות הנקב בכל מקום שרוצה וטוב לו יותר לשתות משם, כך גם בנוגע ללשונית שהכל ערוך ומתוקן מלפני השבת ע"י לשונית מקום אשר נוח מאד לעשות שם חלל ולשתות דרך שם, וכי אסור ליהנות מזה שיגעו וטרחו בערב שבת למקום טוב ונוח. ואף על פי שעשוי בצורה מיוחדת כדי שבעת השתיה יכנס אויר לפחית ויצא המשקה בנקל, אין זה כפתח העשוי להכניס ולהוציא. אלא דיש להעיר למה אין כאן משום פתח יפה, וראיתי בשש"כ (שם הע' יא) שכתב בשם הגרשז"א שלא לפתח יפה התכוון, אלא שלא יסרט בשעת השתייה.

ועי' בספר ארחות שבת (שם אות ד) שקופסת פח אטומה שיש בתוכה שמן או משקה אחר אין לעשות בה נקבים על מנת להוציא את המשקה משום איסור עשיית פתח בכלי. ועי"ש (הע' ט') שלכאורה לפי הגרשז"א שמתיר פתיחת פחיות שתייה אז גם זה יהיה מותר, וכתב

"שצ"ל דכיון שהשימוש בכלי נמשך זמן מרובה, לכך יש לנקבים אלה, שהם בגדר פתח נאה, חשיבות פתח אף שבימינו אין הפחיות האלו עומדות לשימוש חוזר אחר שירוקנו את תכולתן". ולא הבנתי כלל שמהיכ"ת לחלק, ומה בכך שמשתמש זמן רב הרי סוף כל סוף אינו אלא מוסתקי הואיל ואין בו שימוש חוזר. ואם נקרא "פתח נאה" אז גם בפחית שתייה אסור. ואולי באמת אסור לפתוח בפתחן שעושה פתיחה יפה בצורת משולש, דהוי פתח נאה, אלא יעשה הפתח בסכין, דכאן אין סברת הגרשז"א שאינו מכוון אלא שלא יסרט לשונו, דכאן אינו שותה מהקופסה אלא שופכו לכוס.

פתיחת שקית חלב

עוד דנו הפוסקים האם מותר לפתוח שקית חלב בשבת, ולכאורה ה"ה דיש להסתפק אם מותר לילדים לפתוח "איגלו" (שקית קטנה מלא מיץ קפוא). עי' בספר ארחות שבת (שם אות ו) שיש לחשוש בפתיחת שקית משום מלאכת קורע, ואינו דומה לקריעת חותלות, דשם אין דעתו נתונה אלא על הוצאת האוכל ואינו עושה פתח נאה, אבל אם נותן דעתו על צורת החיתוך ועל גודל הפתח יש בזה איסור קורע. אבל עי"ש שהתיר פתיחת האיגלו ואינו ברור לי החילוק, אבל מנהג הילדים לפתוח שקית האיגלו.